

รายงานการศึกษาชนิดพันธุ์ไม้ เรื่อง “ เครือหมาน้อย ”

จัดทำโดย

ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 6 อุดรธานี
สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้

เครือหมาน้อย *Cissampelos pareira* L. var. *hirsuta* (Buch. ex DC.) Forman

วงศ์บอระเพ็ด MENISPERMACEAE

ลักษณะประจำวงศ์

เป็นไม้เถาเลื้อยพัน ใบเดี่ยว (simple) รูปร่างใบเป็นรูปหัวใจ (cordate) โคนใบแบบก้นปัด (peltate) ใบกว้าง 5.6 – 6.6 เซนติเมตร ยาว 6.9 – 7.6 เซนติเมตร หน้าใบและหลังใบมีขนสีน้ำตาลยาวประมาณ 1 มิลลิเมตร ปกคลุมหนาแน่น หลังใบมีขนปกคลุมหนาแน่นมากกว่าหน้าใบ ก้านใบมีขน ยาว 1.7 – 2.5 เซนติเมตร ดอกตัวผู้และตัวเมียเซนติเมตร ขอบใบเรียบ (entire) ใบเป็นมัน หน้าใบหลังใบไม่มีขน ยอดอ่อนสีน้ำตาลแดง ใบแก่สีเขียวเข้ม ก้านใบยาว 0.4 – 0.6 เซนติเมตร ออกดอกที่ยอดหรือปลายกิ่ง ช่อดอกมี 4 – 5 ดอก ยาว 6.0 – 6.5 เซนติเมตร ดอกย่อยแยกจากกัน มีขนาดเล็กสีเขียว เมล็ดโค้ง (เหมือนพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว)

ลักษณะเด่นของวงศ์

ไม้เถา กิ่ง ใบและช่อดอกมีขนอ่อนนุ่มหนาแน่น ลำต้นมีลักษณะอวบน้ำภายในจะมีเมือกเหนียวๆ เถาจะยาวเลื้อยไถลราว 1-2 เมตร ใบเดี่ยวออกเรียงสลับตามลำต้นเป็นกระจุก 1-3 ใบ ก้านใบยาว สีเขียว ใบเป็นรูปหัวใจ ปลายแหลม โคนเว้าลึก ดอก ออกเป็นช่อตามเถาหรือลำต้น ดอกขนาดเล็ก สีเหลืองอมเขียว มีกลีบดอก 4 กลีบ มีเกสรตัวผู้ 6 อัน ปลายเกสรเป็นตุ่มเห็นชัดเจน “ผล” กลม รสขม

เครือหมาน้อย *Cissampelos Pareira* L.

ชื่ออื่นๆ : กรูงเขมา (นครศรีธรรมราช) วั่นหม้อยน้อย; ขงเขมา; พระพาย (กลาง); หมาน้อย;
เครือหมาน้อย (อีสาน); ก้นปัด (ใต้); เปล้าเลือด (แม่ฮ่องสอน); สีฟัน (เพชรบุรี);
อะกามินเยาะ (นราธิวาส)

ชื่อภาษาอังกฤษ : *Cyclea barbata* Miers

ชื่อวิทยาศาสตร์ : *Cissampelos pareira* L. var. *hirsuta* (Buch. ex DC.) Forman

วงศ์ : MENISPERMACEAE

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์และเกษตร

ต้น ลำต้นเป็นเถาเลื้อยมีขนปกคลุมทั่วไปไม่มีมือเกาะ เลื้อยพันต้นไม้อื่นๆ มีรากสะสมอาหาร
ใต้ดิน

ใบ เป็นเดี่ยวรูปหัวใจ ก้นใบปิด ออกสลับ ขอบใบเรียบ มีขนนุ่มทั้งบนใบและท้องของใบ

ดอก ออกเป็นกระจุกสีขาว ขนาดเล็กประมาณ 0.2-0.5 มม.

ผล ก้านผลอวบโตยาวประมาณ 1 ซม. สีส้ม ผลทรงกลมหรืออยู่ตรงปลาย เมื่อสุกมีสีน้ำตาลแดง

การกระจายพันธุ์ :

อินเดีย มาเลเซีย อินโดนีเซีย แอฟริกา และอเมริกา

การกระจายพันธุ์ในประเทศไทย :

ภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงใต้ ภาคกลาง และภาคตะวันตกเฉียงใต้

สภาพนิเวศน์ :

ขึ้นริมแม่น้ำลำธาร ในป่าผลัดใบ ตั้งแต่พื้นที่ระดับน้ำทะเลจนถึงสูงประมาณ 1,100 ม.

แหล่งที่พบและเก็บรวบรวมพันธุ์

พบขึ้นทั่วไปในที่รกร้างว่างเปล่า ในสวนป่า เช่น อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม (PC 537) อำเภอเมือง จังหวัดสุราษฎร์ธานี (SN 364) ที่ความสูงเหนือระดับน้ำทะเล 80 - 130 เมตร

การขยายพันธุ์

1. การขยายพันธุ์ด้วยเมล็ด
2. การขยายพันธุ์ด้วยหน่อ

สรรพคุณตามตำรายาโบราณ

1. ราก ใช้ลดน้ำตาลในเลือด แก้ไข้ แก้ลม แก้เสมหะ บำรุงหัวใจ แก้ท้องร่วง แก้บวม ขับปัสสาวะ เป็นยาระบาย ส่วนของต้น ดับพิษไข้ แก้ระดูพิการ
2. เปลือกและแก่น บำรุงโลหิต แก้ไข้ แก้ระดูพิการ ส่วนของเนื้อไม้ รักษาโรคปอด โรคโลหิตจาง
3. ใบ แก้หิด พอกแผลฝี

คุณค่าทางอาหาร

ใบและเถามีค่าโปรตีน 12.82 เปอร์เซ็นต์ เยื่อใย 33.26 เปอร์เซ็นต์ ไขมัน 2.16 เปอร์เซ็นต์ เถ้า 5.93 เปอร์เซ็นต์ คาร์โบไฮเดรต (NFE) 45.83 เปอร์เซ็นต์ เยื่อใยส่วน ADF 41.0 เปอร์เซ็นต์ NDF 56.84 เปอร์เซ็นต์ ลิกนิน 9.45 เปอร์เซ็นต์

เครือหมาน้อย กับการใช้ประโยชน์นานาประการ

ประเทศไทยถือได้ว่าเป็นประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์เต็มมากที่สุดประเทศหนึ่ง เราเป็นประเทศเกษตรกรรมที่สามารถปลูก

พืชผลเศรษฐกิจและเอาไว้บริโภคเอง

ภายในประเทศ สมุนไพรไทย ทรัพย์สินทางธรรมชาติของเราที่ควรมีการอนุรักษ์และสืบทอดถึงรุ่นต่อไป เราอาจคุ้นเคยกับสมุนไพรหลายๆตัวที่รู้จักกันดี แต่ก็มีบางตัวที่อาจไม่คุ้นชื่อ

อย่างเช่น เครือหมาน้อย (กรงเขมา) มีชื่อภาษาอังกฤษว่า Cissampelos Pareira Linn ซึ่งนิยมนำมาบริโภคเป็นผักเคียงสดกับอาหารประเภทลาบ หรือห่อ หรือน้ำพริก ใบเครือหมาน้อยจะมีสารเพคติน ซึ่งมีคุณสมบัติในการพองตัวอุ้มน้ำ เพิ่มกากอาหารให้ลำไส้ ช่วยในการขับถ่าย ช่วยลดสารพิษจากทางเดินอาหาร ลดความเสี่ยงการเกิดมะเร็งลำไส้ใหญ่..ลดการดูดซึมของน้ำตาลและไขมันเหมาะกับผู้ป่วยเบาหวานและคอเลสเตอรอลในเลือดสูง

นอกจากนั้นยังช่วย แก้ปวดหลังปวดเอว แก้เจ็บคอ ไข้ออกตุ่ม ช่วยปรับประจำเดือน แก้ไข้ทับระดู ปรับสมดุลของประจำเดือนให้เป็นปกติ ช่วยย่อย แก้ท้องเสีย แก้บิด แก้ปวดเกร็งในท้อง เครือหมาน้อยมีฤทธิ์คลายกล้ามเนื้อและต้านเชื้อแบคทีเรียได้หลายชนิด รวมทั้งเชื้อแบคทีเรียที่ทำให้เกิดท้องเสีย และยังสามารถนำมาขบิบใบเครือหมาน้อยให้เป็นวุ้นใช้เป็นยาพอกฝี พอกหน้า บำรุงผิวพรรณ รักษาฝี อาการปวดบวมตามข้อ หรืออาการอักเสบของผิวหนัง ผดผื่น คัน รวมทั้งจากแมลงสัตว์กัดต่อย เนื่องจากใบหมาน้อยมีสารอัลคาลอยด์ เช่น

Hayatinine; Hayatine; Beburine; Sepurine; Cissampeline; Pelosine Quercitol และ Sterol อีกทั้งเป็นอาหารสัตว์ โค กระบือ

การปลูกยาเพื่อรักษาโรค

ปัจจุบันกลุ่มอินแปง จังหวัดสกลนคร มีการเพาะกล้าเครือหมาน้อยจำหน่าย และยังพบว่าในตลาดมหาชัย เมืองใหม่ พระราม ๒ มีใบสดของเครือหมาน้อยวางขายอยู่ในตลาดด้วย เครือหมาน้อยทำเป็นวุ้นได้เพราะในใบมีสารเพคตินธรรมชาติถึงร้อยละ ๓๐ สารเพคตินนี้จะเป็นพวกเดียวกับวุ้น

พุงทะลายหรือวุ้นในเม็ดแมงลัก เพคตินมีคุณสมบัติในการพองตัวอุ้มน้ำเป็นการเพิ่มกากอาหารให้ลำไส้ ช่วยในการขับถ่าย ลดระยะเวลาของอุจจาระที่ตกค้างอยู่ในลำไส้ ช่วยดูดซับสารพิษที่เกิดขึ้นจากการย่อยกากอาหารของเชื้อจุลินทรีย์ หรือสารพิษตกค้างอื่นๆ เป็นการลดปัจจัยหรือความเสี่ยงต่อการเกิดมะเร็งลำไส้ใหญ่ ทั้งยังลดการดูดซึมของน้ำตาลและไขมัน จึงเหมาะที่จะใช้เป็นอาหารของผู้ป่วยเบาหวานและคอเลสเตอรอลในเลือดสูงได้ดี

เครือหมาน้อย...ยาเย็น แก้ปวดหลังปวดเอว แก้ไข้ แก้เจ็บคอ

หมอยาพื้นบ้านทุกภาคนิยมใช้รากเครือหมาน้อยเป็นยาแก้ปวดเมื่อยตามตัว แก้ปวดหลังปวดเอว แก้ไข้ แก้เจ็บคอ ใช้ออกตุ่ม โดยจะฝนกินหรือต้มกินก็ได้ จะใช้เดี่ยวๆ หรือใช้ร่วมกับสมุนไพรตัวอื่นหรือใส่ในยาหมูม (ยาดำรับที่มีสมุนไพรหลายชนิดผสมกัน) ที่รักษาโรคและอาการเหล่านั้นได้ เช่นเดียวกับหมอยาพื้นบ้านชาวบราซิลที่ใช้เครือหมาน้อยในการแก้ไข้ แก้ปวด และหมอยาพื้นบ้านชาวอินเดียแดงก็ใช้การต้มใบและเถาของเครือหมาน้อยกินเพื่อแก้ปวด การศึกษาสมัยใหม่พบว่าเครือหมาน้อยมีฤทธิ์แก้ปวด แก้อักเสบได้ดี ซึ่งสนับสนุนการใช้ของหมอยาพื้นบ้านเหล่านั้นส่วนพ่อหมอประกาศ ใจ

ทัศน์ ที่บ้านน้อมเกล้า อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดชัยภูมิ ใช้รากเครือหมาน้อยฝนกับน้ำมะพร้าวให้กินแทนน้ำไปเรื่อยๆ เพื่อรักษาประดงไฟ ซึ่งมีลักษณะอาการออกร้อนตามตัวซึ่งภาษาทางการแพทย์เรียกว่า burning sensation

เครื่องหาน้อย...ยาของผู้หญิง

ยาปรับประจำเดือนแก้ปวดประจำเดือนแก้ใช้ทั้ระดู

หมอยาไทยพวนใช้หัวของเครื่องหาน้อยฝนกินกับน้ำแก้ปวดประจำเดือน แก้ใช้ทั้ระดู ปรับสมดุลของประจำเดือนให้เป็นปกติทั้งอาการที่มีประจำเดือนมากหรือน้อย ซึ่งคล้ายกับการใช้ของหมอยาพื้นบ้านประเทศในแถบอเมริกาใต้และอเมริกาเหนือ โดยหมอยาเหล่านั้นใช้เถา ราก ใบ เปลือก ของเครื่องหาน้อยระงับอาการปวดทั้งก่อนคลอดและหลังคลอด ทั้งใช้รักษาอาการตกเลือดหลังคลอด โดยให้ยาเครื่องหาน้อยว่า สมุนไพรของหมอดำแย (Midwives's herb) ทั้งยังใช้ในการแก้ปัญหาที่เกี่ยวกับระบบประจำเดือนของผู้หญิง เช่น อาการปวดประจำเดือน มีประจำเดือนออกมามากเกินไป อาการไม่สบายก่อนมีประจำเดือน (Premenstrual syndrome, PMS) รวมทั้งรักษาสิวที่เกิดจากความผิดปกติของฮอร์โมน โดยมีความเชื่อร่วมกันว่า เครื่องหาน้อยเป็นยาปรับสมดุลฮอร์โมนของผู้หญิง การใช้เครื่องหาน้อยในสรรพคุณนี้มีการใช้อย่างต่อเนื่องกันมาเป็นพันๆ ปี จนถึงปัจจุบัน การใช้เครื่องหาน้อยเกี่ยวกับระบบสืบพันธุ์ของผู้หญิงนั้น หมอยาไทยใหญ่ก็มีการใช้เหมือนกัน โดยหมอยาไทยใหญ่บางท่านเรียกเครื่องหาน้อยว่า "ยาไม่มีลูก" โดยใช้รากของเครื่องหาน้อยต้มกินไปเรื่อยๆ แทนยาคุมกำเนิด (แต่ไม่แนะนำให้ใช้เพราะมียาคุมกำเนิดที่ดีอยู่แล้ว)

เครื่องหาน้อย...ช่วยย่อย แก้ท้องเสีย แก้บิด

แก้ปวดเกร็งในท้อง

หมอยาไทยเลยใช้เครื่องหาน้อยเป็นยารักษากระบบทางเดินอาหารในหลายๆ อาการ เช่น ใช้เป็นยาช่วยย่อยอาหาร แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ จุกท้อง แก้กินผิด (อาการวิงเวียนศีรษะ มีน้ำหลังกินอาหารบางชนิด) แก้ท้องบิด แก้ท้องเสีย แก้เจ็บท้อง (อาการปวดเกร็งที่ท้อง) แก้ถ่ายเป็นเลือด โดยใช้รากต้มกิน หมอยาพื้นบ้านในอเมริกาใต้ก็ใช้เครื่องหาน้อยในสรรพคุณเดียวกัน คือใช้ด้านอาการปวดเกร็งทั่วไป และใช้รักษาโรคลำไส้แปรปรวน (Irritable bowel syndrome, IBS) โรคลำไส้อักเสบ เป็นต้น การศึกษาสมัยใหม่พบว่า เครื่องหาน้อยมีฤทธิ์คลายกล้ามเนื้อและด้านเชื้อแบคทีเรียได้หลายชนิด รวมทั้งเชื้อแบคทีเรียที่ทำให้เกิดท้องเสีย

เครื่องมือหน่วย...ยาเย็น พอกผิว พอกหน้า บำรุงผิวพรรณ

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์หมอยาพื้นบ้านเมื่อปีสิบปีที่แล้ว หมอยาในจังหวัดปราจีนบุรีแนะนำให้ขี้ใบเครื่องมือหน่วยให้เป็นวันพอกรักษาฝี อาการปวดบวมตามข้อ หรืออาการอักเสบของผิวหนัง ผดผื่น คัน รวมทั้งจากแมลงสัตว์กัดต่อย นอกจากนั้นยังใช้พอกหน้าสำหรับผู้หญิงที่เป็นสิวผิวพรรณไม่ดีอีกด้วย

เครื่องมือหน่วย...ยาลดความดัน

เครื่องมือหน่วยยังใช้เป็นยาลดความดันในกลุ่มหมอยาไทยใหญ่ โดยใช้ทั้งต้นคัม น้ำกิน หมอยาพื้นบ้านบราซิลก็ใช้เครื่องมือหน่วยในสรรพคุณนี้เช่นกันโดยใช้ราก ต้น เปลือก ใบ ของเครื่องมือหน่วยคัมกิน เพื่อใช้ในการรักษาโรคความดันโลหิตสูง นิ้ว ทางเดินปัสสาวะอักเสบ การศึกษาสมัยใหม่พบว่า สารสกัดจากเครื่องมือหน่วยสามารถลดความดันโลหิตในสัตว์ทดลองได้

เครื่องมือหน่วย...ยาอายุวัฒนะ

หมอยาไทยเลยจะใช้รากเครื่องมือหน่วยทำเป็นผงละลายกินกับน้ำผึ้ง หรือขี้ก้าน้ำคัมเป็นยาอายุวัฒนะ รวมทั้งใช้รากเครื่องมือหน่วยไปเป็นส่วนประกอบในแป้งเหล้า โดยเชื่อว่าจะช่วยบำรุงร่างกาย ซึ่งชนเผ่า Creoles ใน Guyana จะแช่ใบ เปลือก ราก ในเหล้ารัมเพื่อบำรุงสมรรถภาพทางเพศ

ลักษณะทางกายภาพและเคมีและฤทธิ์ทางยา

การทดสอบความเป็นพิษ เมื่อนิذสารสกัดใบและกิ่งด้วยน้ำ หรือแอลกอฮอล์เข้าช่องท้องหนูถีบจักร ขนาดต่ำที่สุดที่เป็นพิษคือ 1 มิลลิลิตร ต่อตัว และเมื่อนิذสารสกัดแอลกอฮอล์เข้าหลอดเลือดหนูถีบจักร ขนาดที่สัตว์ทดลองทนได้ คือ 50 มิลลิกรัม ต่อกรัม และในกระต่ายเมื่อนิذสารสกัดรากด้วยแอลกอฮอล์-น้ำ (1:1) เข้าช่องท้อง หรือใต้ผิวหนัง พบว่า ขนาด 10 กรัม ต่อ กิโลกรัม ไม่พบพิษ (Roy et al, 1952 อ้างถึงโดย จูไรรัตน์, 2548) ส่วนในกระต่ายพบว่าเมื่อนิذสารสกัดด้วยน้ำเข้าหลอดเลือด ขนาด 0.4 กรัม ต่อตัว ไม่พบพิษ (Makkhasmit et

al, 1971 อ้างถึงโดย จูไรรัตน์, 2548) และจากรายงานผลการทดลองในประเทศอินเดีย เมื่อปี ค.ศ.1979 ใช้สารสกัดจากส่วนเหนือดินของกรงเขมาที่สกัดด้วยน้ำ และแอลกอฮอล์ (1:1) ในสัตว์ทดลอง พบว่าสามารถลดระดับน้ำตาลในเลือด ของสัตว์ทดลองได้(Tripathai et al, 1979 อ้างถึงโดยจูไรรัตน์,2548)

สารเคมีที่สำคัญที่พบในหমান้อย หรือ กรงเขมา พบว่าเรามีปริมาณของแอลคาลอยด์สูง แอลคาลอยด์ที่พบมี hayatine hyatinine sepurrine bevurine cissampeline และ pelosine และยังพบ Quercitol และ sterol (จูไรรัตน์, 2548) สาร hayatine แสดงฤทธิ์คล้ายกล้ามเนื้อ และลดความดันเลือด (ชยันต์ และคณะ, 2542) ในพืชชนิดนี้มีสารสำคัญคือ alkaloid cycleine ซึ่งมีฤทธิ์ต่อหัวใจ (ก่องกานดา และ ลีนา, 2545)

ฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาของหมาน้อย หรือ กรงเขมาซึ่งมีดังนี้ ลดน้ำตาลในเลือด ทำให้หัวใจเต้นช้าลง กดรระบบทางเดินหายใจ ด้านฮิสตามีน ยับยั้งการหดเกร็งของกล้ามเนื้อ ด้านการชัก เพิ่มน้ำลาย ม่านตาขยาย กดรระบบประสาทส่วนกลาง กดรระบบทางเดินหายใจ บำรุงหัวใจ ลดความดันโลหิตสูง ขับปัสสาวะ ด้านเชื้อรา แบคทีเรีย ยีสต์ คลายกล้ามเนื้อเรียบ

เอกสารอ้างอิง

ราชบัณฑิตยสถาน. 2538. อนุกรมวิธานพืช อักษร ก. กรุงเทพมหานคร: เพื่อนพิมพ์.

www.dld.go.th/nutrition/exhibision/native_grass/other/Cissampelos%20pareira.htm

www.stks.or.th/botany/index.php?option=com_content&task=view&id=95&Itemid=33

www.rspg.or.th/plants_data/index.htm

<http://pineapple-eyes.snru.ac.th/animal/pupan/?q=node/102>